

מחזה אחד ושלושה מחברים

ל"א מוחלט בפעם השלישית

בהתאמה קבוצת יושבי "כסית" בבית-משפט השלום בתל-אביב. הושמע סיכום התהליך הי משפטי הממושך והמרתק של הגניבה הספרותית הראשונה בארץ בה נפגשו מ. גיורא, צבי בן-חיים ואלכסנדר פן.

עורך-הדין המגושם והמלומד פליטאל דייקן, 65, מרצה למשפטים באוניברסיטה העברית, נציגו של המשורר התובע מ. (משה אלמלך) גיורא, סיכם את סיפורו של גיורא לפני

צבי בן-חיים ואלכסנדר פן שיער מנגול וזקן לחיים

שופט השלום הראשי והמשפם, אליעזר מלחי, בעל הדבור השוטף והמדוד:

כאשר בשנת 1949 כתב גיורא מחזה בשם חבלנים הושפע מזכרונות הגבורה של מלחמת השחרור, בה היה הוא סגן מפקד מחלקה בחזית המרכז, אחר שסיים את תפקידו כמפקד קטע בהגנה ואחראי על שדה התעופה בצפון תל-אביב. בסיני מו את כתיבת המחזה, פגש את צבי בן-חיים, שחקן הבימה, סיפר לו על המחזה. בן-חיים התלהב לרעיון, ביקש מגיורא את המחזה, הבטיח להעלותו על קרשי הבימה ולביים אותו. סיפר גיורא: האמנתי לו ונתתי לו את המחזה. אך אחר שהוא נדחה על-ידי ועדת הרפרטואר של התיאטרון, נוכחתי לדעת שהוא לא היה מוסמך לדבר בשם הבימה — שם לא הכירו בו מעולם כבמאי.

אולם זו רק היתה ההתחלה. המשיך גיורא: בסוף 1950 בא אליו בן-חיים שוב, הבטיח שנית: הפעם יש לי סיכוי יים, קבלתי הבטחה מפורשת מהמחזה יוצג. גיורא אסף את שכבת צעירי הבימה, קרא את המחזה בפניהם. נזכר גיורא: הצעירים אמרו לי שאינם רוצים לעבוד עם בן-חיים, כי אינם מעריכים אותו כבמאי. בינתיים נקבע תאריך לקריאה שניה של המחזה בפני ועדת הרפרטואר.

שבוע לפני הקריאה הציע בן-חיים לגיורא התייעצות עם סופרים שונים, כי לדבריו תקבע הקריאה את הקריירה שלו כבמאי. בחירתו (של בן-חיים): המשורר הקומוניסטי אלכסנדר פן. העיר גיורא: "לא רציתי לדבר עם פן כי אני מחשיב אותו". אך לדבריו שוכנע על-ידי בן-חיים שהבטיח לו שפן מוכשר לשפר את המחזה ולהשפיע על הבימה להציג אותו. אולם גיורא הציג תנאי: התיקונים יופיעו אך ורק בהסכמתו, הוא עצמו ינסח את המחזה סופית, שמו יופיע כמחבר יחיד.

זהות של מאה אחוזים

ההתפתחות הכאה היתה הוצאתו לאור של המחזה "ביום כאחד" (העולם הזה 752) שטי כריכתו בלטו השמות אלכסנדר פן וצבי בן-חיים. סיפר זקן שחקני הבימה וחבר ועדת הרפרטואר של התיאטרון, יהושע ברטנוב, 73, לשופט מלחי שהקשיב לדבריו כשהבוע של כבוד על פניו: גיורא קרא בפניו (של ברטנוב) את חבלנים, קרא אותו בשנית בנוכחותו של ברטנוב לפני ועדת הרפרטואר ובשלישית קרא פן את אותו המחזה בתיקוניו. סיכם ברטנוב בבטחון: לוועדת הרפרטואר היה ברור שהם שומעים את אותו המחזה בתיקוניו של פן. התיקונים לא עלו יפה והמחזה לא התקבל.

ד"ר מכס (ראובני שר היהודים) ברז, דרמטורג הבימה, ציין שמע חמש פעמים את המחזה, פעמים מפי גיורא ושלוש פעמים בתיאטרון.

שאל עורך-הדין אפרים איון, 45, בוגר הגימנסיה הרצליה ואוניברסיטת לונדון, סניגורם של הנאשמים: באיזו מידה אפשר לראות ככולם כאחד שיודע של חבלנים. השיב ברוד: זהו רק עיבוד וכו' לא. הוסיף: המבנה והדיאלוג, הפרוב לימה והפתרון זהים בשניהם, במאה אחוזים.

בקבוע עד תביעה רביעי, עורך הוצאת דביר, המשורר ירוחם (ענבר) לוריא, שהסימונים שבלטו על כתיבה של מ. גיורא, (מאחוריו נרשם גם שיר) שהובא כמוצג לבית המשפט, הם ככתב ידו של אלכסנדר פן, הודה פן בהצהרת לוריא. אך סניגורו, אפרים איון נמך הקומה, התרומם, קבע: אין זה מוכיח ולא כלום. כל מה שזה מוכיח הוא שכתב היד היה שעה קלה בביתו של פן, וחוזר עם התיקונים לגיורא.

ל"א ידוע, מי גנב מאי?

הוסיף איון: כתב היד שהובא ע"י גיורא הוגה לפני השופט אינגו כלל חבלנים, כפי שבוצע סופית ע"י גיורא ובן-חיים. אחר יצא ב"לא ידוע מי גנב ממי" אותו הסביר: זוהי הדפסה של המחזה אחר הוצאתו לאור של כולם כאחד. חבלנים במקורו נמצא במקומות בלתי ידועים, העתקיו חולקו בזמנו לאנשים שונים, ביניהם יוסף שפרינצק, נשיא המדינה בפועל, ולשעבר יו"ר ועדת הרפרטואר של הבימה (בתקופת המשבר שלאחר שיבת התיאטרון מאמריקה, 1948). אחר קבע איון שחתם דעתם של אנשי הבימה "לא מענינת אותנו כי: (א) אינגו יודעים מה הקריאו. (ב) אינגו יודעים מה שמעו. (ג) אין זו עדות קריאה אלא עדות הקראה". עדי הבימה לא יוכלו להשבע שהמוצג המונח על שולחן השופט הוא אותו החבלנים שלקריאתו האוינו. איון המציג לפני בית-המשפט שאלה יותר מעניינת: האם המסמך חבלנים המונח תחת אפו של השופט הוא מסמך ממנו העתיקו את המסמך כולם כאחד? הסכים השופט מלחי: מה שהתרחש הבימה אינגו קובע לגבי הבעלות על המחזה. המשיך איון, בנגבו את זוגיות משפתי: כולם כאחד היא יצירה מקורית בסגנונה ובלשונו, נעשתה ע"י בן-חיים ופן. אחר ניתח איון את חוק הקופירייט: החוק מגן על צורת הדברים וסדר המלים, לא על הרעיון. שלושה אנשים יכולים לכתוב על נושא איון משותף; במידה שצורת כתיבתם וסגנונם יהיו שונים — תוכר יצירתם כעצמאית. הקושי

משה גיורא ופליטאל דיקן שלד סיפור וקילקול קומוניסטי

במשפט מיוחד זה: ההאשמה הקובעת שגורמים מסוימים העתיקו את יצירתם אור מיצירה אחרת, שלא ראתה אור.

עבודה ספרותית דלה, לא שווה

צבי בן-חיים קצר הקומה ובעל השיצר המגודל, סיפר את צד המטבע שלו, חיזק את התיאוריה של סניגורו: כא" שר הציע לו גיורא את המחזה היה זה שלד של סיפור. גיבורו היה נכה מלחמת השחרור ארוסתו אכרו עליה להנשא לו מאחר שהפך נכה. ציין בן-חיים: זה היה נושא דל. כדי להעשירו היה, לדעתו, צורך לצרף לרעיון הנכות את רעיון ההקרבה והגבורה. בן-חיים הביא דוגמה קלסית: הספור הרוסי הטייס הקטע, בו מצא נכה המלחמה את הפתרון לסכך בעיותיו שביבה לקרבות, מהם יצא כגבור לאומי, זכה במדליה סטאלינית, הפך למביא תועלת לחברה ולעצמו. בספר בן-חיים על עבודתו המשותפת עם גיורא בביתו (של בן-חיים) משך שמונה חדשים נקראה עדת הגנה לאשר את ספורי: העדה: גיטל מיזול, סופרת אידישית ואשת בן-חיים שעזותה לטובת בעלה נתקבלה ע"י בית-המשפט. ספרה גיטל מיזול בקול שליו: הם ישבו אצלי בבית יחדיו תקופה ארוכה וכתבו. אחר חתמה את דעתה, פשוטות וב כנות, נגד כשרונו הספרותי של בעלה: אמרתי להם שה עבודה הספרותית שעשו היתה דלה, לא היתה שווה.

גיבור בכיני וגיבור קומוניסטי

כאשר חזר איון על הטענה שחבלנים שהציג גיורא לפני השופט אינגו חבלנים אותו חיבר עם בן-חיים, הורה גיורא, שסבר שזה אינו משנה, בהדפסת המוצג על מכונת כתיבה, אחר הופעת כולם כאחד. אלכסנדר פן הפריד את רגליו השלובות, התרומם בחול-

צחו הכחולה ובמכסיו האפורים, וסיפר כשחיוך קל מרחף על פניו יפיהתוראר שלחיהן מכוסות פאות מגודלות: כש" באו אליו בן-חיים וגיורא היתה הכוונה המשותפת שהוא יבצע שכלולים במחזה, אך זרקתי את זה מידי כדבר חסר כל ערך ספרותי". לבסוף הודה פן, שישב על המחזה עם בן-חיים וגיורא. בן-חיים סיפר לו על העלילה והנפשות, אבל בלי כל קשר עם חבלנים.

המשיך פן: "הסברתי להם כיצד צריכה להתנייע כל דמות במחזה, מה היא צריכה לומר ולעשות". על גיורא הוטל התפקיד להמחיש בכתיבה את הוראותיו של פן. נזכר פן: "אמרתי להם מיד שישחררו אותי מהתפקיד, שלא יצא מזה כלום". גיורא חדל לכבד אל פן.

לאחר ששיכנע ע"י בן-חיים כתב פן מחזה בשם כולם כאחד בו מופיעות אותן שמונה הדמויות שהתנועעו תחילה בחבלנים. הסביר פן את הפירוש השמי, כולם כאחד, למחזה החדש: כל אחת משמונה הדמויות מסוגלת לבצע את אותו מעשה הגבורה שביצע גדעון, גיבור המחזה הנכה שפוצץ את עצמו בבצקו חבלה בגשר אויב. ההבדל האלכסנדר פני בין שני הגדעונים: גיבורו של גיורא בכיני קצת, מבכה את גורל היהודים, את תקופת היטלר והגלות. אצל פן ממעט גדעון לדבר, הופך דמות גיבור קומוניסטי של הצבא האדום.

כיצד נראית מכותן ירייה?

גילוי נוסף שצויין ע"י התובע, עורך-הדין דיקן, העמיד את בן-חיים במבוכה: כבוא בן-חיים ופן לקריאה שלישית בפני ועדת הרפרטואר של הבימה, לא שכח בן-חיים להזמין את גיורא להיות נוכח בקריאה למרות התנגדות פן. ציין דיקן: זוהי מעין הודאה ישירה בזכותו של גיורא למחזה. התערב איון: שום דבר. בן-חיים היה במצב מסוכן. מצד אחד לא יכול היה להכחיש שגיורא עבד על המחזה, הוא רצה לגרום לו סיפוק, לא לדחוק את רגליו.

סגן-אלוף זאב צירינאבסקי גבה-הקומה ונמוך-הקול, ראש ענף הסברה והשכלה במסכ"ל/אכא חתיק ההגנה, אליו באו פן ובן-חיים לשאוב חומר על גבורה מתקופת המחתרת, הסעיר את התובעים בהודיעו: שמעתי את שתי הקריאות (חבלנים וכולם כאחד) וכולם כאחד נשמע לי מחזה חדש לגמרי.

שאל דיקן את סגן אלוף צירינאבסקי: כיצד נראית מכותן ירייה המכונה שורצלאווה? צירינאבסקי סרב לענות, טען שאין זה מעניינו. דיקן הסביר שביקש להוכיח לא בלבד שנעשתה העתקה על-ידי פן ובן-חיים, אלא שההעתקה שנעשתה, נעשתה בחוסר הבנה. גיורא הוביק במחזהו שם חיכה לשורצלאווה. השם: גמל. סיכחו של גיורא: בגלל היותה הפך הגמור. מכותן ירייה שורצלאווה היא בעלת מבנה נמוך, לידה שוכב המכונאי. גילה דיקן בלעג: בהתקן של בן-חיים ופן הוסבר באותיות זעירות: שורצלאווה דומה בצורתה החיצונית לגמל. התערב גיורא: היא דומה לגמל כשם שפן ובן-חיים דומים למחברי מחזות.

החלפת רעיון קדושת ישראל

בהתקרב ישיבת הסיכום אל קצה, שמר השופט מלחי על שלחתו, לא שימש דוגמה משפיעה על גיורא שתלש פי סות נייר וצבט את ידיו בעצבנות. אלכסנדר פן הבלתי מגולח חיך אל בן-חיים שישב לצדו, לגלג על הצהרות דיקן, שהשמיע את עובדותיו בכל כוחו, בטון היוצא מן הלב:

"הגשנו שמונה עמודים של שני המחזות, בית-המשפט יוכל לראות שאין אלה אלא מחזה אחד, בצירוף הקלוקלים הקומוניסטיים של אלכסנדר פן — הכנסת רעיון זר, החלפת רעיון קדושת ישראל בקדושה אחרת, שהוא כשלעצמו חרפה".

הבטיח דיקן לשופט: "אמנם יהושע ברטנוב הוא אדם שמרני ורחוק מרעיונות קומוניסטיים אך איש לא יאמר שהוא קרוב למשוא-פנים".

השופט מלחי עורר ניוחושים בקרב שני הצדדים בפנותו אל דיקן בקולו המתון: "מה תהיה תשובתך להנחה שהנאשמים האמינו בתוהם לב שהם אינם עוברים על שום עבירה ואינם פוגעים בשום זכות?" שני הצדדים מצאו בשאלה הזוהירה רמו דק, אך ברור למדי, לדעתו החוקית והמתגבשת של השופט מלחי.

בנעול השופט את ישיבת הסיכום, לא גילתה הבעת פניו את פסק הדין המתקרב, ושני הצדדים התפרו כשעל פני כל אחד מהם הבעת נצחון ודאי.

השבוע התכנסו אותם הצדדים, לאותו אולם הסיקו מיד ששמעויותו של הרמו, אותו השמיץ השופט בישיבת הסיכום, נתממשה.

קרא השופט מלחי את פסק-הדין, בו התחלקו התובע והנתבעים (כמעט שחה בשחה) בנצחון, גם בכשלון: הנאשמים זוכו מאשמה פלילית... אך, חוברות "כולם כאחד" (שהוחרמו בזמנו ע"י בית המשפט) תשארנה מוחרמות, מאחר שהפצתן כרוכה בניזעל בחוס הקופירייט. זכות התובע (בה הבטיח גיורא להשתמש): תביעת פן ובן-חיים לתשלום פיצויים על עבירה אורחית. התובעות יועלו באש בהסמדה החד-שנתית של ארכיון בית המשפט. אולם: העובדה שבמצעם הספרותי של זוג הנאשמים לא בלטה כחנה לעבור עבירה פלילית, מוכה אותם מהאשמה הפלילית עליה היתה מבוססת התביעה המשפטית.